

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Melati van Java. Dochter van Indië

Loo, G.C.G. van de

Citation

Loo, G. C. G. van de. (2014, January 14). *Melati van Java. Dochter van Indië*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/23020>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/23020>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/23020> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Loo, Geertje Cornelia Grietje (Vilan) van de

Title: Melati van Java : dochter van Indië

Issue Date: 2014-01-14

3 Een samengesteld gezin 1851-1866

Drie kinderen kregen Wiesje en Carel: Marie, Chrisje en Nico. Nico was de intelligente, Chrisje de mooie en Marie de *savante*. Nico was licht getint, Chrisje had eerder de teint van haar vader dan die van haar moeder maar Marie was zichtbaar anders: donker, met de Chinese trekken van haar grootmoeder. Hoe anders Marie was, zou ze pas begrijpen tijdens het tweejarig ziekteverlof van haar vader. In 1864 arriveerde ze als meisje van elf jaar in Nederland, een meisje dat meende in alles Nederlands te zijn.

3.1 De episode Grisee

Op zaterdag 31 augustus 1851 werd Wiesje van Haastert officieel mevrouw Sloot. Ze had haar verloofde weten te behouden en tegelijkertijd haar ouders tevreden gesteld. De huwelijksdag moet haar zo niet gelukkig dan toch zeker wel tevreden hebben gestemd. Dat zou snel veranderen.

Een romantische huwelijksreis zat er niet in voor het jonge paar Sloot-Van Haastert. Dat was een eerste indicatie dat het bestaan dat Wiesje als echtgenote van een onderwijzer ging leiden, aanzienlijk prozaïscher was dan het beschermde leven dat ze onder vaders vleugels had geleid. Binnen een week na de huwelijksluiting arriveerde het echtpaar in Grisee, het plaatsje waar Carel Sloot werkzaam was op de gouvernements lagere school.

In Grisee werd de kersverse onderwijzersvrouw hartelijk begroet met een fraai gedicht, getiteld 'welkom aan mevrouw Sloot bij hare komst op Grisee'. Daarin was uiteraard plaats voor godsdienstige verwijzingen, de hoop op geluk werd uitgesproken en natuurlijk werd vooral de onmetelijke liefde bezongen die tussen hen beiden bestond en waarvan de gevolgen snel te merken zouden zijn:

Dat binnen nog een maand of tien
Gij reeds moogt zijn mama,
Dat we een klein Slootje mogen zien
Zoo aardig spelen op uw knieën
Het liefste van zijn papa¹³⁰

Een literair hoogstaand gedicht was het niet, maar de goede bedoelingen waren duidelijk. Het gedicht vervolgde onbekommerd over 'tal van Slootjes klein en groot' die er in de toekomst bij het zilveren bruiloftsfeest aanwezig zouden zijn. Het was zeker goed bedoeld, maar of dergelijke opmerkingen door de vrome Wiesje in dank zijn afgenomen, is niet zeker. Het zou overigens nog enkele jaren duren eer het eerste 'Slootje' zich aandiende.

De paradijselijke toekomst die Wiesje in het gedicht was voorspeld, leek in Grisee ver te zoeken. Zij moet zich er alleen hebben gevoeld, misschien zelfs in een isolement. Om te beginnen was Grisee aanzienlijk kleiner dan Semarang. Dat bleek alleen al uit de beperkte mate waarin er onderwijs werd gegeven. Waren er in Semarang drie gouvernements lagere scholen, elk met verscheidene onderwijzers en kwekelingen, waarnaast nog een circuit van particuliere lessen bestond, het aanbod in Grisee was veel beperkter. Carel werkte er als onderwijzer derde rang, met daarbij slechts één enkele kwekeling.¹³¹ Het was een tweemansschool, waaruit volgde dat Carel in Grisee een bekende persoonlijkheid zal zijn geweest.

Carels werk bracht de nodige moeilijkheden met zich mee. Een gouvernementsschool

bood geen gemakkelijke werkkring. De inrichtingen die 'gouvernementsscholen' werden genoemd, waren in feite gewone lagere scholen voor kinderen 'van Europeisch bloed'.¹³² Hiermee werden Indo-Europese kinderen bedoeld, die in de praktijk vaak in armoedige omstandigheden leefden. Zij spraken als eerste taal Maleis en verder een weinig Nederlands. Dat laatste moest de eerste taal worden, een middel waarmee de regering het 'Nederlandse element' in de kolonie wilde versterken. Deze scholen bestonden nog niet zo lang. Na de opening van de eerste gouvernementsschool in Batavia (1817), werden er snel andere scholen geopend. Die in Grisse was in 1820 een van de zeven scholen, maar in 1845 was dat aantal al gestegen tot 25 en in 1858 zouden er 57 zijn.¹³³ De groei betekende enerzijds meer werkgelegenheid voor de onderwijzers, anderzijds ontstond juist door de groei een tekort aan onderwijzers. Hier en daar werden militairen aangesteld om vacatures te vervullen, maar die noodgreep had niet altijd succes. In 1832 was nog een sergeant verwijderd van een school in Jogjakarta, wegens drankmisbruik.¹³⁴ Dergelijke voorvallen verleenden het beroep van onderwijzer geen glans. Nu was Carel wel geen militair, maar hij had een ander nadeel waarop onderwijzers werden aangekeken. Carel kwam uit Holland en dat betekende voor zijn werkgever een risico; bijna een kwart van de Hollandse onderwijzers stierf snel.¹³⁵ Of een Hollandse onderwijzer een blijver was, moest uit de praktijk blijken. Al met al bleek Louise dus een echtgenoot te hebben van wie de levenskansen beperkt konden zijn en die modern gezegd werkte met kinderen die een leerachterstand bezaten. Op welke wijze hij ze les gaf, moest Carel bovendien zelf maar zien. De scholen bezaten geen exact leerplan. In het algemeen gold: in hoe meer vakken er les gegeven werd, hoe beter men het vond.¹³⁶ Deze werkkring zal een behoorlijke druk op Carel hebben gelegd en daarmee ook op Louise. Hoe zij haar dagen in Grisse heeft doorgebracht, is ten dele af te leiden uit de schaarse gegevens. Grisse kende nauwelijks bezienswaardigheden. Haar kennissen en vrienden zal zij gezocht hebben in de kleine Christelijke gemeenschap. De eerste tijd zal ze hebben doorgebracht met het afleggen en ontvangen van kennismakingsvisites, als nieuwweling in de Europese gemeenschap en echtgenote van de bekende onderwijzer Sloot. Velen zullen nieuwsgierig naar Wiesje zijn geweest, die al deze onderzoekende ogen moest weerstaan. Het eigen huishouden dat Louise diende te leiden, zal eenvoudig zijn geweest, met daarbij een veelal afwezige echtgenoot die lange werkdagen had. Grisse was niet alleen veel kleiner dan Semarang, het had ook een geheel eigen sfeer. De zendeling L.J. van Rhyn publiceerde in 1851 een verslag van zijn bezoek aan Grisse. Hij noteerde onder meer:

Wij zagen overal de teekenen van veel nijverheid, handel en vertier. Er wonen veel Arabieren en Chinezen, die daarvan de ziel uitmaken. Ook is Grisse klassiek in de Javaansche geschiedenis; want hier werd voor het eerst Mohammed's vaan geplant. [...] Er bestaat een Christengemeente van circa 260 zielen [...] Echter laat de voorziening in de geestelijke behoeften hier zeker nog veel te wenschen overig.

Wij bezochten er den Assistent-Resident, die ons heusch bejegende, en deden eene lieve wandeling over het belommerde plein naar het havenhoofd, waar wij een schoon uitzigt hadden op de reede vol inlandsche vaartuigen, op de tegenover liggende groene oevers van het eiland Madura, en van waar wij in de verte ook de groote driemasters op Soerabaja's reë konden onderscheiden.¹³⁷

Hiermee was zo ongeveer alles over Grisse gezegd wat er voor beschaafde Europeanen toe deed. Weinig christenen, veel moslims. Nauwelijks iets te doen, met in de haven uitzicht op de grotere wereld die zich elders bevond. Daarbij de aanwezigheid van veel Chinezen, van wie de gezichten Louise aan dat van haar moeder zullen hebben

herinnerd. Europeanen waren er inderdaad weinig; in de *Rijks-almanak* voor 1850 besloeg de opgave van de Europese inwoners nog geen twee kantjes. In deze gemeenschap moest zij zich thuis zien te voelen. Uit de correspondentie tijdens haar verloving was genoegzaam gebleken dat ze een zekere koppigheid van haar vader had geërfd en die zal haar uitstekend van pas zijn gekomen. Volhouden, daar ging het nu om. Zij had gekozen, zij wilde trouw blijven aan haar keuze.

Temidden van alles wat Grisee niet bezat aan vertrouwde contacten en aangename attracties, was er toch een lichtpunt. Er stond een postkantoor. Voor haar verjaardag, 16 september, kreeg Wiesje een brief van thuis. Haar vader schreef dat hij haar zeer miste:

Een dag, welke voorzeker nog meer stof tot overdenkingen dan uwe vroegere verjaringen oplevert, zoo wel voor u, als voor ons, uwe moeder en mij, als mede voor uwe broertjes, omdat ge u niet meer onder onze ouderlijke bescherming bevindt, en wij thans niet in de gelegenheid zijn, bij deze heugelijke gebeurtenis, met onze gelukwenschingen, u aan ons hart te kunnen drukken.¹³⁸

Was dit al een droevig stemmende passage in een verjaardagsbrief, het kon nog erger. Van Haastert memoreerde de huwelijkssluiting en wat er toen beloofd was: 'om in uwen echt een engelleven te leiden, opdat den band, welken u hier op aarde vereenigt, tot in den eeuwigheid zal blijven bestaan.'¹³⁹ Natuurlijk had Louise zich rekenschap gegeven van de betekenis die de heilige huwelijksbelofte bezat, en vanzelfsprekend wist ze dat haar vader het goed bedoelde, maar toch... het verlangen naar het ouderlijk huis in het vertrouwde Semarang moet door deze brief aanzienlijk gegroeid zijn. In Grisee zou de door vader genoemde eeuwigheid bepaald te lang duren. Die periode hoefde ze gelukkig niet te doorstaan. Carels contract in Grisee liep tot 1 juli 1851. Met zijn nieuwe jaarcontract kreeg hij een andere standplaats. Met ingang van 1 augustus 1851 werd hij te werk gesteld als tweede onderwijzer van de gouvernements lagere school in Semarang. Hij kreeg opslag en ging van 100 naar 150 gulden per maand; zijn salaris zou om onnavolgbare redenen als een jojo op en neer gaan gedurende zijn loopbaan. Van Haastert kon tevreden zijn, hij had zijn Wiesje weer dicht bij zich. En Wiesje had haar vader maar kort behoeven te missen.

In Semarang zette Carel zijn onderwijzerswerkzaamheden voort. Wiesje zal herademd hebben. Ze kon de diensten weer bijwonen in de Sint Josefkerk waar zijzelf, evenals haar ouders, getrouwd was. In gewoonten school immers geborgenheid. Zij vond een houvast in haar godsdienst; Carel daarentegen bezat ook wereldse voorkeuren. Hij genoot ervan om lekker te kunnen eten. Echt slank was hij niet in Indië aangekomen, maar in deze tijd nam zijn omvang aanzienlijk toe, getuige een vriendschappelijke brief:

Laat ik je nog eens goed aankijken. Maar wat ben je weer vreeselijk dik geworden. Man, man waar moet het met je heen. Haast kan je niet meer lopen maar laat je je vooruit rollen. Hoor eens hier, ik zal je een goejen raad geven. Eet 3 maanden lang alle dag niet meer dan ½ kattie rijst (en geen korrel meer), drink niets dan water. [...] Als je dan nog niet magerder bent, dan geef ik je op als ongeneeslijk.¹⁴⁰

Latere foto's zouden aantonen dat het rijst-dieet niet of slechts tijdelijk geholpen had; de 'wereldbekende vraatzucht' waar de briefschrijver naar verwijst, lijkt permanent te zijn geweest.

Al met al had de episode Grisee nog geen jaar geduurd, maar de episode zou ingrijpende gevolgen hebben. Door de Chinese gezichten en de Hollandse echtgenoot werd Wiesje

dagelijks geconfronteerd met haar afkomst en haar Europese, Nederlandse, identiteit, zoals die door haar vader gevormd was. Voor een meisje dat Europees moest zijn, was het goed een echtgenoot uit Nederland te hebben. Zij moet beseft hebben dat zijn afkomst een beetje (of meer) op haar afstraalde, en dat het daardoor leek of zij ondanks haar Chinese moeder eigenlijk een 'pur sang' Nederlandse was, misschien wel net als haar man uit Nederland afkomstig, of ten minste in staat zich naadloos in de Nederlandse cultuur in het moederland te voegen. De *testcase* hiervoor liet nog jaren op zich wachten. Wat Wiesje ook in Grisse begrepen moet hebben, was het belang van een Nederlands gezin te zijn en te blijven. Zoals ze van haar vader een Europese opvoeding had gekregen, in een zeker isolement, zo zou ze die normen en waarden aan haar kinderen doorgeven.

3.2 Een Hollandse enclave

Op donderdagmiddag 13 januari 1853 kregen Wiesje en Carel een dochter. Ze werd geboren in het huis van haar grootvader. De ouders noemden haar Nicolina Maria Christina, namen waarmee de wederzijdse families in Indië en Nederland vernoemd waren. Volgens de katholieke traditie kreeg Marie peetouders. Dat waren Caspar van Haastert, een broer van Wiesje en Albertina van Spreeuwenburg, de echtgenote van Karel Versteegh. Met de keuze voor Albertina als peetmoeder was de bestaande band tussen deze families versterkt.

Wiesje zorgde voor haar groeiend gezin en Carel had zijn werk. Het jaar voordat Marie geboren was, was hij onderwijzer van de tweede rang geworden. Net iets meer, net iets hoger. Waarschijnlijk hield het ook verband met zijn positie als secretaris van het jonge Nederlandsch-Indisch Onderwijs Genootschap, afdeling Semarang, dat in 1851 was opgericht. Carel profileerde zich als een serieuze onderwijzer en dat werd beloond.

Christiaan van Haastert zal zich verheugd hebben over de komst van Marie. Nieuw leven was eens te meer welkom, omdat hij het jaar ervoor stil had gestaan bij zijn dood. In maart 1852 had hij zijn testament gemaakt, met daarbij een afzonderlijke brief in het Maleis aan Sajia. Zoals eerder aan de orde kwam, stond in beide documenten zijn zorg om de jongens Toon en Jan centraal. Gezien de verwachtingen die hij daarin uitsprak, of beter gezegd de eisen die hij daarin stelde, lijkt het aannemelijk dat er enig overleg zal zijn geweest. Het huis in Semarang met alle inboedel had hij op naam van Carel en Wiesje gezet, in ruil voor financiële steun aan Toon, Jan en Sajia.

In Semarang groeide Marie de eerste jaren op. Familieleden zouden later niet moe worden om verhalen te vertellen over haar uitzonderlijke begaafdheid.¹⁴¹ De literator Jan ten Brink (1834-1901) die in 1860 een bezoek bracht aan grootvader Van Haastert, heeft toen ook diens kleindochter ontmoet.¹⁴² Die begaafdheid bestond vooral uit een grote verbeeldingskracht en een gevoeligheid voor de taal. De Nederlandse taal, wel te verstaan, want Marie mocht geen Maleis spreken. Een baboe had ze dan ook niet, haar moeder was daarop tegen. De verbeeldingskracht hield enig verband met het isolement waarin ze leefde; er waren weinig kinderen die haar gezelschap mochten houden. Haar ouders hielden haar thuis, ze ontving net als haar moeder huisonderwijs. Maar waar Wiesje vooral haar vader als onderwijzer had gehad, kreeg Marie naar alle waarschijnlijkheid les en leiding van beide ouders. Haar vader als beroepskracht, haar moeder als zorgzame vrouw die graag de lessen van haar vader doorgaf. In elk geval herinnerde Ten Brink zich:

Een wonderkind als Bilderdijk was Melati niet, maar ze miste ook de minder aanbevelenswaardige eigenschappen, die den heer van Teisterbant van gewone

menschen onderscheidde. Maar wel weten wij uit haar allernaaste omgeving, hoe zij in het verre Oosten reeds op driejarigen leeftijd al spelende van andere kinderen lezen had geleerd en op vijfjarigen leeftijd kinderen van haar leeftijd en ouder tot tranen wist te treffen en te roeren door het vertellen van zelfbedachte verhalen.¹⁴³

Op deze prille leeftijd leerde ze lezen. Ze herkende drukletters en hield dat aanvankelijk verborgen. Maar:

Op een eigenaardige wijze kwam die vroege kennis aan het licht. Haar vader had in een dagblad als advertentie een familiebericht geplaatst en zijne verrassing was niet gering toen de kleine meid met de krant in de hand, opgewonden, als had zij eene ontdekking gedaan, naar hem toe kwam en zonder haperen het bericht voorlas.¹⁴⁴

Deze kennis en vaardigheid werden in het gezin Sloot gewaardeerd en gestimuleerd. Marie kreeg boeken en werd aangemoedigd te lezen. Er waren dagen dat ze urenlang las. Daaruit kwam iets anders voort: het verlangen om zelf verhalen te verzinnen en te vertellen. Ook daarin werd ze niet geremd door haar ouders.

In 1857 vonden twee veranderingen plaats. Het gezin verhuisde naar Soerabaja, waar Carel Sloot met ingang van 1 oktober een betrekking had aanvaard als eerste onderwijzer aan de Gouvernements Lagere School, tegen een maandelijks tractement van 350 gulden. In Soerabaja kreeg Marie op 23 maart een zusje: Christina Hendrika Josephina, kortweg Chrisje. Voor Marie betekende dat een opgroeiende toehoorder in huis, aan wie ze veel van haar verhalen kwijt kon. Daarnaast had ze een andere dankbare toehoorder in de persoon van haar grootvader. Enkele briefjes uit 1858 aan de dan vijfjarige Marie wijzen op een regelmatige correspondentie. Marie heeft kennelijk geklaagd over het uitblijven van grootvaders post, waarop deze antwoordt:

ge schrijft me, dat ik nooit aan u schrijf, dit hebt ge mis Mijne Engel, want iedermaal als ik een briefje van u krijg, dan schrijf ik er eenige regelen terug; maar aan grootmoeder zendt ge dikwijls brieven, dat weet ik, en die goede oude vrouw is met de terugschrijverij soms verlegen, mogelijk komt uwe vergissing daarvandaan.¹⁴⁵

Het 'soms verlegen' verhulde iets anders. Het is zeer waarschijnlijk dat Sajia geen Nederlands kon lezen of schrijven. In Marie's vertrouwdheid met haar grootmoeder was waarschijnlijk nog weinig besef van het 'anders' zijn van oma aanwezig. Voor een meisje van drie, vier jaar is een grootmoeder een vanzelfsprekende aanwezigheid, eigen en vertrouwd. Uit deze enkele woorden van Van Haastert ('dikwijls brieven') blijkt de grote gehechtheid van Marie aan haar grootmoeder. Marie verlangde naar contact. De verhuizing in 1857 had haar abrupt uit een vertrouwde omgang getrokken die ze schriftelijk wilde voortzetten. Dat wist Van Haastert, die dan ook in vrijwel elk briefje namens grootmoeder sprak of aan zaken refereerde die Marietje aan grootmoeder zouden doen denken. Toen Marie begin 1860 van een 'stijf nekje' was genezen, schreef hij: 'Nu hoe kan dat ook anders; niet waar Marietje lief? want goede ouders hebben *drie* doctoren, *één* Javaansche doekoen en *twee* Inlandsche dames [...] erbij geroepen'.¹⁴⁶ In die woorden leek het alsof er in het gezin Sloot een bepaalde volgorde bestond: eerst de westerse arts, dan de doekoens en daarna Inlandse dames; datgene wat het meest aan grootmoeder deed denken kwam toch het laatste.

Het gezin Sloot zou tot 1862 in Soerabaja blijven. Hier werd in 1861 Nicolaas Carel

Lodelijk (Nico) geboren. Wiesje had de zorg voor de kinderen, die ze zonder baboes wilde opvoeden. Naar school ging Marie niet, zelfs niet naar de school waar haar eigen vader onderwijs gaf. Ze moest thuisblijven, in de schoot van het gezin, waar ze onderwijs kreeg van haar ouders. In deze beslotenheid moet de band tussen Marie en haar moeder zich verdiept hebben tot een gehechtheid die later bijna symbiotisch werd. In de romans die Marie schreef, keerde deze band in vele gedaantes terug. Dat Marie niet naar vaders' Gouvernementsschool mocht, zegt iets over de opvoeding die ze kreeg. Die was gericht op het 'produceren' van een Hollands meisje. Klasgenootjes die minder Hollands waren door hun afkomst, konden een remmende invloed op het ouderlijk ideaal betekenen. Wat het inhield om een Hollands meisje te zijn, laat een foto van Marie duidelijk zien. Het is een geposeerde opname, dus zij staat er op haar best op.

Het beeld toont een meisje in een westerse jurk, die ietwat te groot oogt. Haar glanzende zwarte haar is in strakke vlechten getrokken, met een scherpe scheiding midden op haar hoofd. De vlechten zitten zo strak, dat het pijn moet hebben gedaan ze te maken. Misschien heeft haar afwerende houding daarmee te maken, maar wellicht wilde ze liever niet op de foto. Marie is duidelijk geen *beauté*. Ze oogt pienter en in haar gezicht lijkt ze op haar dierbare grootmoeder Sajia. Dat was min of meer een probleem. Grootmoeder was immers niet Hollands. Marietje moest leren dat grootmoeder anders was: niet Hollands zoals haar grootvader en haar vader. Hollands was het ideaal. De norm, waaraan voldaan moest worden voor iedereen die in de koloniale hiërarchie een goede plaats wilde verwerven of behouden.

Een Hollands meisje maken van een kind dat wat afkomst betreft verschillende bevolkingsgroepen in zich verenigde, was een kwestie van opvoeding en opvatting. Omdat Marie geboren was uit Nederlandse ouders, was zij ook Nederlands. Die nationaliteit was waardevol in de koloniale maatschappij die immers sterk op Nederland gericht was. Haar moeder en haar ooms en tantes waren nog afhankelijk geweest van erkenning door een vader, die hun daarmee een plaats in de maatschappij gaf, voor Marie was het paspoort een vanzelfsprekendheid, een Nederlandse identiteit. Dat kwam ook in andere aspecten terug. De kleding zoals het westerse jurkje waarmee ze op de foto stond, leek haar Nederlands-zijn te benadrukken. Kleding verwees naar de bevolkingsgroep, maar ook naar identiteit. Taal deed dat evenzeer. Zoals eerder gezegd, mocht Marie geen Maleis spreken. De voertaal in huis was Nederlands. Haar moeder, die zelf de taal zo goed beheerste, zal streng op het gebruik van de 'beschaafde' taal hebben toegezien. Lezen, natuurlijk in de taal die ze vlekkeloos moest zien te beheersen, ontwikkelde haar taalgevoel. Zij las vooral Nederlandse geschiedenis en katholieke lectuur. Marie stond voortdurend onder toezicht. En hoe nabij grootmoeder ook was, moeder was nog meer nabij, en moeder leerde Marietje om zichzelf als een Hollands meisje te beschouwen. Met de drie kinderen en zijn Europees opgevoede echtgenote, vormde Carel een Hollandse enclave in de koloniale maatschappij. Net als hij, moesten de andere leden van het gezin Nederlands zijn, zodanig, dat ze als het ware in staat waren om op enig moment te verhuizen en vanzelfsprekend te integreren in het moederland. Alles wat daarin niet paste aan gedrag en kleding, was dan ook ongewenst. Maleis spreken deed men niet in Nederland. Sarong en kabaja dragen evenmin. Andere Indische kindertjes mochten op de foto in *tjelana monjet*, een speelpakje, voor Marie Sloot was alleen een westers jurkje passend. Zij waren op Nederland gericht, in principe klaar voor repatriëring. Deze instelling bezaten ook andere Hollands-Indische gezinnen. Ze maakten deel uit van het zogenoemde migratiecircuit.¹⁴⁷ Dit circuit vormde een soort neutrale zone, waarin gezinnen als die van Sloot tussen moederland en kolonie heen en weer reisden, nergens thuis, altijd op weg, vol van heimwee naar hetgeen ze achterlieten. In een grotere context diende het migratiecircuit de belangen van de koloniale macht: in de

kolonie werd de Hollandse cultuur gediend, ontstond een Hollandse sfeer, en voelde men zich loyaal aan de Hollandse regering. Dat zal zeker in het gezin Sloot zo zijn geweest. Carel Sloot was evenals zijn schoonvader Van Haastert een nieuwkomer geweest in het migratiecircuit. Wiesje had Nederland nooit gezien, maar was zodanig opgevoed dat zij in staat zou zijn om in Nederland te leven. Sajia leek er vanzelfsprekend buiten te staan.

De correspondentie tussen Semarang en Soerabaja zal drukker geweest zijn dan in het aantal nagelaten papieren is overgeleverd. De toon van de brieven is hartelijk, tussen de regels door sijpelt het gemis en verlangen, vooral tussen Christiaan van Haastert en zijn dochter, en tussen Van Haastert en zijn kleindochter.

Elk briefje dat hij aan haar schrijft, is met zorg en liefde geschreven, in een voor Marietje duidelijk leesbaar handschrift. In zijn andere correspondenties is Van Haastert wat onduidelijker. Wiesje op haar beurt stuurde regelmatig iets aan haar moeder, Carel zond zijn schoonvader boeken; het was bepaald geen eenrichtingsverkeer. Christiaan van Haastert schreef in juni 1860: 'Van harte wensch ik, dat Wiesje van hare verkoudheid hersteld moge wezen'.¹⁴⁸ Ze deelden via de post in elkaars huiselijk leven.

Maar het is aannemelijk dat Van Haastert voor haar verzwegen, wat hij in de loop van 1860 onder ogen heeft moeten zien. Zijn levenseinde naderde. Hij werd ziek, en als arts zal hij geweten hebben dat er geen genezing meer was. Niets in de familiepapieren wijst op een gedeelde wetenschap van dit feit. Wel is er een veelzeggende notitie, met als aanhef 'Verlangen in geval van bedenkelijke ziekten dat stiptelijk opgevolgd worde'. Dat verlangen betrof de keuze voor zijn behandelende arts en voor een geestelijk raadsman. Onderaan het papier staat: 'Is 't mijn nadrukkelijke wil dat, wanneer mijne ziekte verergert, en ik soms daarbij mijne kennis mogt verloren hebben...' Het vervolg op deze zin is niet overgeleverd. Maar duidelijk is, dat Van Haastert ernstig ziek was. Bezoek wenste hij niet, alleen van de kinderen, die dus uiteindelijk op de hoogte zijn gesteld.¹⁴⁹ Op zijn sterfbed ontving hij de heilige sacramenten. Op 21 september 1860 overleed hij. Na de begrafenis werden zijn wensen uitgevoerd. De grote trommel met familiecorrespondentie werd vernietigd.¹⁵⁰

Op zijn bidprentje stonden bijbelspreuken ter nagedachtenis aan de 'gepensioneerd Dirigerend Officier van gezondheid 1^e klasse en practiserend geneesheer te Semarang'. Opvallend was de aanhaling uit het bijbelboek Spreuken: 'Kinderen! Hoort naar de raadgevingen uws vaders en overweegt dezelve, opdat gij de wijsheid moogt leeren kennen'. Juist deze zinsnede moet als een hamerslag aangekomen zijn, toen het testament van Van Haastert werd geopend. Daarin werden, zoals eerder aan de orde kwam, de financiële zorg voor de twee jongste kinderen op de schouders van de andere kinderen gelegd. Maar dat testament was in 1852 opgemaakt, en Jan was in 1856 overleden. Toon leefde nog. Wat bleef, was de gemeenschappelijke zorg voor Sajia. Van Haastert had bepaald dat de kinderen haar moesten bijstaan, zonder dat zij daarom zou moeten vragen. In zijn woorden, die over het graf heen zeer dwingend klonken: 'ik, Uw vader, die alles voor u veil heb gehad, smeeke u daarom'.¹⁵¹

Zo was nu de situatie. De zorg voor Sajia rustte op haar volwassen kinderen; de erfgenamen moesten dure verantwoordelijkheden dragen. Voor Carel Sloot zal dat niet gemakkelijk zijn geweest, met zijn groeiend gezin.

Met ingang van 1 oktober 1862 was Carel werkzaam in Semarang op de tweede Gouvernmentsschool als eerste onderwijzer, voor een tractement van 200 gulden per maand. Na een verhoging werd dat een maandelijks bedrag van 350 gulden, een behoorlijk salaris. Maar daarvan moest ook Sajia ondersteund worden, en daarbij kwam dan nog de zorg voor Toon, Wiesje's halfbroer die in Nederland studeerde. De enigen met wie Carel en Wiesje de financiële zorgen konden dragen, waren Wiesjes broer Siegfried en haar

zuster Jansje. De eerste had een betrekking bij het KNIL en een groeiend gezin dat uiteindelijk uit zes kinderen zou bestaan.¹⁵² Jansje woonde in deze periode waarschijnlijk in Nederland.

Twee jaar ging dat goed, tot Carel ziek werd. Zijn dienststaat vermeldt niet waaraan hij leed, maar het moet ernstig zijn geweest. Zo ernstig zelfs, dat op 23 maart 1864 er een gouvernementsbesluit kwam, dat Carel op 'een tweejarig verlof naar Nederland' stuurde, wegens 'ziekte' en met het 'genot van een verloftractement van fl. 1980 's jaars', met ingang van 'primo mei 1864'.¹⁵³ De vermelding van ziekte roept vragen op naar de aard ervan. In de familiepapieren zijn nergens vermeldingen aanwezig van medische behandelingen, en als Carel veel later naar een andere betrekking zal solliciteren heet hij gezond te zijn. Wellicht betrof het hier geen fysieke ziekte, maar een diep heimwee. Carel had tenslotte zijn geboorteland al twintig jaar niet meer gezien.

Het toegekende verloftractement leek voldoende, maar het zou in de praktijk zuinig zijn betekenen. Van het maandelijks verloftractement van 165 gulden moest Carel gedurende twee jaar het gezin te eten geven, Sajia en Toon ondersteunen, de komende bootreis betalen en ook nog onderdak bekostigen tijdens het verblijf in Nederland.¹⁵⁴

Drie weken na het besluit zou Carel afreizen naar patria, met vrouw en kinderen erbij. Eerst moest er iets anders geregeld worden: het bewijs dat hij goed katholiek was. In 1844 kwam hij met een dergelijke verklaring in het Latijn van een Nederlandse pastoor naar Indië, op de achterzijde van dit document schreef nu pastoor J. Lijnen een vergelijkbare getuigenis, eveneens in het Latijn.¹⁵⁵ Begin april verklaarde de pastoor dat Carel altijd een braaf kerkganger was geweest en een goed lid van de katholieke familie, een sieraad voor hetatholicisme. Met deze verklaring kon Carel niet anders dan welkom zijn bij een kerk in Nederland.

Carel boekte passage voor vijf personen; de drie kinderen gingen mee. Marie, Chrisje en Nico zouden voor de eerste keer Nederland zien. Het reisdocument voor Carel en de naamloze 'son épouse et trois enfants', werd door de 'gouverneur- général des Indes Orientales Néerlandaises' afgestempeld op 23 april 1864, geldig voor drie jaar. Carel bleek een gewone man, met onder andere een 'front ordinaire' waarin ook nog een 'nez ordinaire' stak. Maar hij had wel iets van zichzelf weten te maken in Indië: echtgenoot, vader, gerespecteerd onderwijzer en daarbij een gewaardeerd katholiek. Hij kon trots op zichzelf zijn.

3.3. Naar Nederland en terug

In 1864 zag Marie voor de eerste keer Nederland. Haar indrukken zijn niet bewaard gebleven. Zij was elf jaar, dus oud genoeg om bewust deze nieuwe periode in haar leven mee te maken. In Nederland zou ze twee jaar blijven, voor een kind van die leeftijd een lange periode.

Marie, die door haar ouders tot dan toe in de schoot van het gezin was gehouden, raakte op een wel zeer abrupte wijze uit dat isolement. Een ander land, waar ze volgens haar opvoeding in thuishoorde, een grote reis en een reeks aan nieuwe familieleden die ze moest ontmoeten. Al spreken de familiepapieren nergens over verblijfplaatsen, het is aannemelijk dat Carel Sloot zijn gezin snel mee heeft genomen naar zijn geboortestreek Twente, om daar, in Oldenzaal, de verwanten op te zoeken.

Naar aangenomen mag worden, verbleven ze enige of langere tijd in Oldenzaal. Carels zuster Dora en haar man Gerard Scheffler hadden zelf ook kinderen, onder wie Lina, die later een belangrijke rol zou vervullen in Marie's leven. Waarschijnlijk heeft de eerste kennismaking hier plaats gevonden. Ook zullen de Sloots Den Haag bezocht hebben, niet alleen omdat vrijwel alle verlofgangers dat deden maar vooral omdat Jansje hier woon-

de, een tante van Wiesje.

Jansje zal een betere gids voor het gezin zijn geweest dan de Twentse tak, die nauwelijks iets anders kende dan Overijssel. Tante Jansje daarentegen kende uit eigen ervaring de moeilijkheden van de overgang van Indië naar Nederland, zeker voor degenen die overzee geboren en getogen waren. De huizen waren hier kleiner, de mensen leken stroever. Er waren andere omgangsvormen en gewoonten.

Juist in het jaar waarin het gezin Sloot in Nederland kwam, was er een actuele kwestie die de aandacht van Carel moet hebben getrokken; er was een discussie gaande over de verbetering van het meisjesonderwijs. Voor Marie was dit uiteraard van belang. De gebruikelijke scholen voor meisjes uit de burgerij en de elite waren de zogeheten 'Franse scholen', waar een meisje voornamelijk onderwezen werd in de kunst van de fraaie handwerken, etiquette en de Franse taal.¹⁵⁶ Carel, de ambitieuze vader, zal belangstellend de kranten hebben gelezen waarin voor- en tegenstanders van onderwijs aan meisjes publiceerden. De discussie leek over zijn oudste dochter te gaan. Wat moest Marietje worden? Moest zij in haar eigen onderhoud kunnen voorzien wanneer zij niet trouwde, en zou zij niet een betere moeder kunnen zijn wanneer zij goed geschoold zou zijn? Zo raakte het debat over het onderwijs ook aan het debat over de bestemming van vrouwen. Niet elk meisje kon zich vinden in het toen gangbare toekomstperspectief van echtgenote en moeder worden. Aletta Jacobs, slechts één jaar jonger dan Marie, maar haar gelijke in geestkracht, vond dat perspectief beklemmend: 'Ondragelijke hoofdpijnen kwelden mij soms. Ik droeg ze in stilte. Ziek worden, doodgaan misschien, betekende immers een verlossing uit de ellende.'¹⁵⁷

Carel en Wiesje besloten voor Marie de veiligste weg te kiezen en die was vanzelfsprekend katholiek. Marie zou de meisjesschool bezoeken van de Zusters van Pius.¹⁵⁸ Daar werd niet alleen onderwijs gegeven in fraaie handwerken, iets dat voor elk meisje kennelijk onontbeerlijk was, maar ook in kennis van de liturgie. Een geschoold katholiek, een goede huismoeder, zusters die als Bruid van Jezus een inspirerend voorbeeld waren voor de jonge meisjes, grootvader Van Haastert zou het niet beter bedacht kunnen hebben.

Het katholieke onderwijs duurde voor Marie drie maanden. Wegens 'een zwakke gezondheid' die in het 'kliemerig vaderland' kennelijk zwaar op de proef werd gesteld, moest zij de school verlaten.¹⁵⁹ Zo is althans de verklaring, die Pater Gielen in 1922 geeft, na een gesprek met Marie. Het is een mooie verklaring. Of het klimaat van Nederland werkelijk zo'n ondermijnende invloed had op de Indische orchidee, waardoor zij van school werd gehaald, valt te betwijfelen. Marie zou in haar gehele latere leven in Nederland een tamelijk onverwoestbare indruk maken. Ze kon dagen aaneen schrijven, mensen thuis ontvangen, drukke correspondenties onderhouden en tussendoor inspannende reizen maken, zonder zich gehinderd te voelen door welke ziekte of kwaal dan ook. Waaruit de ziekte van de jonge Marie bestond, die zo ernstig was dat zij onder de hoede van de zusters vandaan gehaald moest worden, is daarmee een raadsel.

Zoals gezegd was Marie in Indië opgevoed als een Nederlands meisje. Maar of de andere meisjes op de Nederlandse school haar ook zo vanzelfsprekend als Nederlands zullen hebben beschouwd, is zeer de vraag. Marie was donker van uiterlijk. Gitzwart haar, bruine ogen en een gezicht dat de Chinese afkomst van haar grootmoeder toonde. Bovendien is het aannemelijk, dat zij het Nederlands met een zogeheten 'Indisch accent' sprak.¹⁶⁰ Kortom, Marie was anders dan haar schoolgenootjes. En anders-zijn betekende waarschijnlijk buitengesloten zijn. Of ze na een zeer beschermde opvoeding de assertiviteit bezat om met de reacties daarop om te gaan, is onwaarschijnlijk. Na twaalf weken was ze dus weer thuis, terug in de schoot van het gezin.

Voor zover bekend, bleef Marie daar gedurende de rest van het verlof van haar vader. Wat school en Marie betreft, had het migratiecircuit niet gewerkt. Nederlands in Indië

betekende iets anders dan Nederlands in Nederland, zoveel moet duidelijk zijn geworden. De indrukken die Marie op deze gevoelige en ontvankelijke leeftijd opdeed, zou zij niet vergeten, zoals uit haar latere romans bleek. Daarin verscheen opvallend vaak een Indisch meisje, dat in Nederland onderwijs kreeg en moeite had om aansluiting te vinden. In *Orchidée* (1905) is het de jonge Idée Sonerius die in Nederland komt studeren, na huisonderwijs van haar vader te hebben gehad. Aanpassen is voor haar moeilijk. Uiteindelijk lukt het, maar zij blijft zich een Indisch meisje voelen. 'Ik hoor op ons eiland thuis', zegt ze.¹⁶¹

'Ultimo 1865' eindigde het verlof van Carel Slood. Over ziekte of herstel werd niet meer gerept in zijn dienststaat. De twee jaar waren voorbij, Carel en zijn gezin gingen terug naar Indië. Marie was nu 13 jaar, Chrisje 8 jaar en Nico 5.

Marie zal opgelucht zijn geweest weer terug te zijn op haar geboortegrond. De ervaring van buitengesloten zijn geweest, bleef haar bij, maar het leven in Indië moet een warme vertrouwdeheid hebben geboden. Het klimaat, het huisonderwijs van haar ouders, en daarbij het besef dat een Indisch meisje in Indië gewoon was. Hier voelde zij weer hoe trots haar vader op haar was, terwijl haar zusje eerder naar haar moeder neigde.¹⁶² Maar voor Chrisje gold hetzelfde als voor Marie: in Indië waren zij thuis.